

Spracovanie adjektív v Slovníku súčasného slovenského jazyka s osobitným zreteľom na adjektíva vzťahové¹

Alexandra Jarošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Presentation of Adjectives in the Dictionary of the Contemporary Slovak Language with a Special Consideration of Relational Adjectives

The paper deals with some aspects of the lexicographical presentation of adjectives: variant spellings, grammatical data, collocability and, in particular, the definitions. Unlike in the previous (Slovak) lexicographic works, where entry nesting has been applied to most denominal relational adjectives, their presentation in the Dictionary of the Contemporary Slovak Language has been treated in the separate entries of their own. This conceptual decision has resulted in the need of elaboration of a system of typified definitions for this category of adjectives. Application of the respective explanatory periphrasis depends on the adjective type, as well as on the relationship between the adjective and the semantic type of the determining noun.

0. Úvod

Prídavné mená sa v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006; ďalej SSSJ) spracúvajú v samostatných heslových statiach. Podoba adjektívneho hesla je určená tak všeobecnými zásadami týkajúcimi sa spracovania jazykových javov, ktoré idú naprieč slovnými druhmi (variantnosť, spájateľnosť, sémantizácia, väzba, exemplifikácia), ako aj špecifickými vlastnosťami adjektív (morfologická podstata, subkategorálne členenie, významová vágnosť, preferenčná kolokabilita, polysémia spojená s dynamikou vzťahových významov smerom ku kvalifikačnosti).

V konfigurácii jednotlivých charakteristík adjektív ako pomenovaní príznakov substantív je najdôležitejší vzájomný vzťah odvedenosti a stupňovateľnosti. Odvedenosť implikuje **vzťahový význam**, stupňovateľnosť implikuje **kvalifikačné** (akostné) **významy** adjektív.

1. Spracovanie záhlavia

1.1. Gramatické údaje

Heslové slová prídavných mien majú tvar mužského rodu. Tvary ženského a stredného rodu sa uvádzajú v podobe zreteľnej koncovky. Zreteľné koncovky

¹ Štúdia vznikla v rámci projektov VEGA 2/5038/27 a VEGA 2/0007/08 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 2. etapa a 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná a editačná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).*

sa nekryjú so slovotvorným členením slova, ale sa začínajú poslednou nemennou hláskou konkrétneho tvaru heslového slova, napr. **časový** -vá -vé príd.; **farbiaci** -ca -ce príd.; **autorizovaný** -ná -né príd.

Ak by sa zreteľnou koncovkou ušetrila iba jedna alebo dve hlásky, uvádza sa celý tvar, napr. **boží** *božia božie* príd.

Z príkladov vidno, že ako adjektívne heslá sa spracúvajú aj lexikalizované (adjektivizované) činné prídavné i adjektivizované trpné (*n-/t-*) prídavné.

Údaj o stupňovateľnosti sa uvádza explicitne v záhlaví, ak platí pre všetky významy, alebo pri konkrétnom číslovanom význame polysémických adjektív, napr.:

dlhý *dlhá dlhé* 2. st. *dlhší* príd. **1.** ▶ ktorý má veľký rozmer v priestore čo do dĺžky... **4.** hovor. (o ľuďoch) ▶ ktorý je mimoriadne vysoký...

deravý -vá -vé príd. **1.** ▶ majúci diery, diery: *d. porcelánový svietnik; slnko presvitálo cez deravé oblaky* **2.** 2. st. -*vejší* ▶ častým používaním al. pôsobením času prederavený; syn. *zodratý, zničený*: *d. plot; d. hrniec, sud; deravé šaty, topánky; plátať deravú bielizeň.*

Pri supletívnom stupňovaní sa tvary vypisujú, napr. **dobrý** -rá -ré 2. st. *lepší* príd. Výberovo sa v slovníku spracúvajú **privlastňovacie adjektíva** utvorené od príbuzenských názvov, napr.:

bratov -va -vo príd. privl. ▶ vzťahujúci sa na brata; patriaci, vlastný bratovi...

dcérin -na -no príd. privl. ▶ vzťahujúci sa na dcéru; patriaci, vlastný dcére...

Privlastňovacie prídavné mená od vlastných mien sa uvádzajú vtedy, ak sú súčasťou dvojslovného ustáleného pomenovania, napr. **Alzheimerov, Eiffelov; Ariadnin, Abrahámov** (bližšie v časti 2.1).

Pri živočíšnych (druhových) prídavných menách sa pridáva aj tvar lokálu singuláru, ak nastáva striedanie *d/d, n/ň, t/t*, napr. **gepardí** L -*dom -dia -die* príd., **baraní** L -*ňom -nia -nie* príd.

Ako samostatné heslá sú spracované aj nesklonné a sklonné podoby adjektív, napr. **bordó** neskl. príd.; **bordový** -vá -vé príd.; **fér** neskl. príd.; **férový** -vá -vé príd.

Ak adjektívum funguje prednostne alebo výlučne v **menom prísudku** alebo ako **doplnok**, uvádza sa tento údaj v záhlaví alebo pri konkrétnom význame, napr.:

grogy neskl. príd. iba v prísudku al. doplnku (angl.) **1.** šport. ▶ (v pästiarstve) neschopný ďalšieho boja (po ťažkom údere a pod.); *po knokaute boxer zostal g.* **2.** hovor. expr. ▶ fyzicky al. psychicky celkom vyčerpaný: *zo skúšky prišiel úplne g.*

bezpečný -ná -né 2. st. -*nejší* príd. ... **5.** iba v doplnku ▶ ktorý je bez pocitu ohrozenia; taký, ktorého nik neohrozuje: *cítiť sa b. v kruhu svojej rodiny*

Informácia o **väzbe** sa uvádza pri niektorých adjektívach analogicky ako pri slovesách, napr.:

apatický [-t-] *-ká -ké* 2. st. *-kejší* príd. (i voči komu, voči čomu) ▶ **pocitujúci** apatiu, nechť reagovať na okolie; **prejavujúci** ľahostajnosť, necitlivosť voči okoliu; **svedčiaci** o tom; ľahostajný, nevšímavý...

adekvátny [-d-] *-na -ne* 2. st. *-nejší* príd. (lat.) ▶ (v prísudku i čomu) zodpovedajúci požiadavkám, kritériám, podmienkam; syn. **primeraný**...

divý *divá divé* príd. ... **8.** v prísudku (za kým, za čím; do čoho) ▶ **vášnivo**, veľmi silno túžiaci: *deti sú divé za cukrom*

1.2. Uvádzanie variantov

Ak má heslové slovo hláskovú, tvarovú alebo pravopisnú variantnú podobu s rovnakým funkčným alebo štylistickým príznakom (rovnocenné varianty), potom sú obidva (všetky) varianty spracované v jednej heslovej stati a oddelené čiarkou, napr. **čečinový**, **čačinový** *-vá -vé* príd.; **dedkovský**, **dedovský** *-ká -ké* príd.; **fľašový**, **flaškový** *-vá -vé* príd.; **bajtový**, **bytový**² [bajt-] *-vá -vé* príd. **bíťový**, **beatový** *-vá -vé* príd.; **dampingový**, **dumpingový** *-vá -vé* príd.

Príklady ukazujú, že variantnosť sa často týka zdomácnenej a pôvodnej podoby prevzatého slova. Ak proces zdomácnovania prevzatého slova pokročil a pôvodná pravopisná podoba už nie je živá, záhlavie je spracované takto: **dizajnový** [d-] *-vá -vé* príd., pôv. pís. **designový** (v texte slovníka je domáca podoba aj farebne zvýraznená).

Upravuje sa písanie a vyslovovanie adjektívnych prípon *-arský/-ársky* po slabike s dlhou samohláskou alebo s dvojhláskou. V týchto prípadoch sa pripúšťajú varianty, z ktorých prvý sleduje pôsobenie tzv. rytmického krátenia v slovenčine, kým druhý variant vzniká v živom jazyku pod tlakom iných rovín (najmä slovo-творnej) na fonologickú štruktúru slova, napr. **bábkarský** *-ká -ké*, **bábkársky** *-ka -ke* príd.; **dialkarský** *-ká -ké*, **dialkársky** *-ka -ke* príd. Uvádzaním druhej možnosti sa slovník odlišuje od kodifikácie uplatnenej v Pravidlách slovenského pravopisu (1991, 1998) a v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1997).

Variantnosť sa pripúšťa aj pri písaní adjektív odvodených z historických osobných mien uhorského obdobia slovenských dejín, napr. **aponiovský**, **apponyiovský** [-ňi-] *-ká -ké* príd. Dôvodom pre toto riešenie bol najmä fakt, že pôvodné podoby mien sú vžitá a stále frekventovaná, doteraz žijú priami potomkovi nositeľov pôvodných mien a prepis podľa zásad slovenského pravopisu (Pravidlá slovenského pravopisu, 2000, s. 42) ťažko možno uplatňovať bez zoznámia sa so závermi komisie pre historickú terminológiu, na ktorej výsledky práce sa Pravidlá odvolávajú. Samotné závery sú však na niektorých miestach formulované nejednoznačne (Horváth, 1980).

Oproti platnej kodifikácii sa rozširuje aj variantnosť adjektív **budhistický**, **buddhistický** a **apolónsky**, **apollónsky**. Pripustenie variantov v týchto prípadoch však autori chápu ako zdôvodnené singulárne riešenie a nie ako „novú“ zásadu uplatňovania prepisu starogréckych, latinských a ázijských mien podľa grafických alebo výslovnostných špecifik východiskového jazyka.

1.2.1. Slovotvorné varianty/slovotvorné synonymá

Rovnakokoreňové deriváty, tzv. **slovotvorné varianty**, resp. **slovotvorné synonymá** sa v zásade spracúvajú v samostatných heslách (ich významová štruktúra často nie je totožná). Navzájom sa usúvzťažujú (ak to význam dovoľuje) ako synonymá alebo podporné synonymá, napr. heslá **adresný – adresový, adoračný – adoratívny, bacilárny – bacilový, exotermický – exotermný**.

Slovotvorné adjektíva s totožnou významovou štruktúrou a rovnakou spájateľnosťou sa spracúvajú v jednom hesle, ak sa líšia len frekvenciou a sú abecedne tesne za sebou alebo veľmi blízko seba, napr. **anténový** [-t-] -vá -vé, **anténny** [-t-] -na -ne príd.; **bezpilotný** -ná -né, **bezpilotový** -vá -vé príd.; **erotogénny, erogénny** -na -ne príd.

Masívnejšia variantnosť sa vyskytuje v oblasti adjektív fungujúcich v odbornom jazyku, ak jeden z členov variantnej dvojice obsahuje príponu *-ický, -álny, -árny, -ívny*: **bazilikový** -vá -vé, **bazilikálny** -na -ne príd.; **dioritický** [d-t-] -ká -ké, **dioritový** [d-] -vá -vé príd.; **diachronický** [d-n-] -ká -ké, **diachrónny** [d-] -na -ne príd.; **deduktívny** [d-t-] -na -ne, zried. **dedukčný** [d-] -ná -né príd. Určiť status dvoch rovnakokoreňových adjektívnych derivátov (variant alebo synonymum) nie je v niektorých prípadoch ľahké, najmä ak nemáme dosť dokladov na stanovenie rovnakej/rozličnej spájateľnosti. Niektoré riešenia preto môžu vyvolať otázky, napr.:

argotický [-t-] -ká -ké príd. lingv. ▶ majúci charakter argotu, tajnej reči; syn. argotový; *a. výraz; používať argotické slová*

argotový -vá -vé príd. ▶ vzťahujúci sa na argot; syn. argotický: *argotové výrazy*

Ako varianty sú v jednom hesle spracované aj deminutívne adjektíva typu **červenúčký, červenušký, červenunký** -ká -ké príd. expr. (podobne **bielučký, bielučičký, bielunký, bielulinký; drobučký, drobulinký, drobunký, drobušký; čerstvučký, čerstvulinký, čerstvunký, čerstvušký**).

2. Medzi záhlavím a výkladom

2.1. Údaje o limitovanej lexikálnej spájateľnosti

K údajom, ktoré bezprostrednejšie súvisia s významom slova, patria poznámky iba v spojení/spojeniach, obyč. v spojení/spojeniach, vo fraz. spojení/spojeniach poukazujúce na to, že spájateľnosť slova je obmedzená na výskyt v jednej-dvoch lexikálnych syntagmách. **Limitovaná lexikálna spájateľnosť** lexikálnej jednotky určuje stavbu hesla v tom zmysle, že sa nevykladá význam adjektíva, lež význam celého lexikalizovaného spojenia alebo frazémy:

bezváhový -vá -vé príd. iba v spojení *bezváhový stav* ▶ v ktorom nepôsobí zemská príťažlivosť, beztiažový

dlhohrajúci -ca -ce príd. obyč. v spojení *dlhohrajúca platňa* ▶ gramofónová platňa s väčším počtom drážok a s menšou rýchlosťou ako štandardná platňa

bobkový -vá -vé príd. iba v spojení *bobkový list* ▶ usušený list vavrínu bobkového *Laurus nobilis* používaný ako korenina

bubi neskl. príd. (nem.) zastar. iba v spojení *bubi golier* ▶ ležatý okrúhly golier používaný najmä na detských odevoch

detný -ná -né príd. vo fraz. spojení *detné deti* ▶ vnuci a potomkovia v nasledujúcich generáciách

akomačný -ná -né príd. iba vo fraz. spojení *do akomačného maku pojesť* ▶ (obyč. v rozprávkach) do posledného kúšťa, úplne všetko

Augiášov -va -vo príd. privl. vo fraz. spojení *vyčistiť Augiášov chliev* ▶ odstrániť nedostatky, veľký neporiadok, čo vyžaduje nadľudskú námahu

Takto sú spracované aj privlastňovacie adjektíva utvorené od bežných aj menej bežných vlastných mien, o ktorých nemožno povedať, že by sa ich spájateľnosť ohraničovala len na jedno-dve ustálené spojenia, ale ich zaradenie do slovníka je zdôvodnené práve fungovaním v danom spojení, resp. spojeniach:

Eiffelov [aj-] -va -vo príd. privl. iba v spojení *Eiffelova veža* ▶ oceľová rozhľadňa v Paríži postavená pri príležitosti svetovej výstavy r. 1889 (podľa jej konštruktéra a staviteľa G. Eiffela)

Adamov -va -vo príd. privl. vo fraz. spojeniach *Adamov syn* človek; *Adamovo jablko* výstupok na prednej časti mužského hrtana, ohryzok; žart. *Adamovo rebro* označenie ženy; *byť v Adamovom rúchu* nahý (podľa Adama, prvého človeka, ktorého stvoril Boh)

Terminologické adjektíva s veľmi obmedzenou lexikálnou spájateľnosťou alebo privlastňovacie prídavné mená, ktoré sú komponentom terminologického spojenia, sa takisto nevykladajú, ale vykladá sa význam celého terminologického spojenia, v ktorom sa heslové slovo používa. Terminologické spojenie aj so skratkou odboru sa uvádza hneď za gramatickými údajmi, od ktorých je oddelené dvojbodkou:

geostacionárny -na -ne príd. (gr. + lat.): odb. *geostacionárna družica* ▶ umelá družica Zeme umiestnená stabilne nad určitým miestom nad rovníkom; *geostacionárna dráha* ▶ kruhová dráha vo výške približne 36 000 km nad rovníkom, po ktorej obieha geostacionárna družica

dvojkariérový -vá -vé príd.: sociol. *dvojkariérové manželstvo, partnerstvo* ▶ v ktorom si obaja partneri (manželia) budujú svoju kariéru v zamestnaní (majú vysoké postavenie a pod.)

Eustachov -va -vo príd. privl.: anat. *Eustachova trubica* ▶ úzky kanálik spájajúci stredné ucho a nosohltan a slúžiaci na vyrovnávanie tlaku vzduchu medzi stredným a vonkajším uchom (podľa talianskeho anatóma B. Eustachiho)

Ampérov -va -vo príd. privl.: fyz. *Ampérovovo pravidlo* ▶ pravidlo na určenie smeru magnetických siločiar v okolí vodiča, ktorým preteká elektrický prúd

2.2. Údaje o obmedzenej sémantickej spájateľnosti

Okrem limitovanej lexikálnej spájateľnosti adjektív, prejavujúcej sa vo výskyte opisovanej jednotky v jednom alebo niekoľkých ustálených spojeniach, uvádza sa v slovníku aj obmedzená **sémantická spájateľnosť** adjektív v podobe poznámok v zátvorke pred výkladom významu:

čvachtavý -vá -vé 2. st. -vejší príd. expr. **1.** ▶ (o zvuku) ktorý vzniká pri pohybovaní sa v močiaroch, v blate, pri stláčaní niečoho mokrého, obsahujúceho vodu, tekutinu: *čvachtavé kroky*

dlhorohý -há -hé príd. ▶ (o zvieratách) majúci dlhé rohy: *d. dobytok; dlhorohé voly*

antistatický [-t-t-] -ká -ké príd. (gr.) ... **2.** ▶ (o výrobkoch) upravený tak, aby nevznikol nežiaduci elektrostatický náboj: *antistatické platne, utierky; antistatická dlážka*

atematický [-t-t-] -ká -ké príd. (gr.) **1.** ▶ (o umeleckom diele) nemajúci základnú tému, myšlienku: *atematická hudba* **2.** lingv. ▶ nemajúci kmeňovú príponu, tematickú morfému: *atematické slovesá*

3. Výklad významu

3.1. Uplatnenie všeobecnej typológie významov

Výklady významov adjektív majú niektoré základné znaky spoločné s výkladmi ostatných plnovýznamových slov. Týka sa to v prvom rade typológie výkladov. To znamená, že sa používa **výklad pomocou opisu, výklad pomocou synonyma** (nie výlučne, ale len ako podporný prostriedok opisu) a **výklad pomocou priradenia** (len v jednom type adjektív).

3.1.1. Pri výklade pomocou opisu používame perifrázy uvádzajúce významové prvky nevyhnutné a dostatočné na identifikáciu statického príznaku pomenovaného adjektívom. Vykladaný príznak (vlastnosť, posesivita) sa zaradí pomocou nadradeného pojmu do triedy príznakov a uvedením diferenčných znakov sa odlíši od ostatných príznakov: **blízky**... **1.** ▶ nachádzajúci sa v malej priestorovej vzdialenosti; **citlivý**... **1.** ▶ schopný vnímať (i jemné) podnety a vonkajšie vplyvy a reagovať na ne; **čerstvý**... **1.** ▶ práve al. nedávno vzniknutý, pripravený, získaný, nadobudnutý a pod.; **dostačujúci**... ▶ ktorý stačí, ktorý vyhovuje z hľadiska kvality, kvantity a pod.; **boxerský**... **1.** ▶ súvisiaci s boxom¹, s boxerom¹; používaný pri boxovaní... **2.** ▶ charakteristický pre boxera¹, pre boxerov; **drôtený**... ▶ zhotovený, vyrobený z drôtu; **exmanželkin**... ▶ vzťahujúci sa na exmanželku; patriaci, vlastný exmanželke.

Niektoré typy významov sa vykladajú pomocou odkazu na zmyslom (sluchom, zrakom, chuťou) vnímateľné príznaky typického objektu. Nejde však o ostenziu v priamom zmysle, lež o výkladový postup založený na prirovnaní, napr. **biely**¹... **1.** ▶ majúci farbu snehu, mlieka.

Význam adjektíva zvyčajne vyjadruje vágny pojem, preto je pri uvádzaní **významových komponentov** zmysluplné ukazovať na pravdepodobnosť, resp. **typickosť** ich výskytu. Na to slúžia prvky výkladu uvádzané slovami *často, najmä, obyčajne*:

dvojzmyselný -ná -né 2. st. -nejší príd. ... **2.** ▶ majúci dvojaký (často skryto neslušný al. spoločensky nevhodný) zmysel, význam; svedčiaci o tom...

drezúrny -na -ne, **drezúrový** -vá -vé príd. ▶ súvisiaci s drezúrou (najmä jazdeckých koní); používaný pri drezúre...

Okrem typických príznakov výklad môže zachytávať aj významové komponenty, ktorých uvedenie je **fakultatívne**, pretože výklad aj bez nich spĺňa kritérium dostatočnosti:

bezprogramový -vá -vé príd. ▶ ktorý nemá (politický) program, stanovené ciele, plán...

daromný -ná -né 2. st. -nejší príd. **1.** ▶ ktorý neprináša (očakávaný) výsledok...

Fakultatívne prvky výkladu môžu mať **povahu spresnenia**, pomocou ktorého sa niektorá pojmová zložka výkladu osvetlí poukazom na typických predstaviteľov triedy vyjadrenej daným pojmom:

čujný -ná -né 2. st. -nejší príd. **1.** ▶ ktorý je vnímavý na (sluchové, hmatové a pod.) podnety...

doplňkový -vá -vé príd. ▶ ktorý tvorí doplnok k niečomu, ktorý nie je základný, hlavný (v činnosti, v potrebách, vo vybavení a pod.)...

anonymný -ná -né príd. ... **2.** ▶ ktorý nemá uvedené meno autora (napr. z dôvodu zachovania objektivity hodnotenia)...

Viaceré fakultatívne príznaky dokresľujú význam tým, že ho zasadzujú do **situačného kontextu**. Tieto poznámky v zátvorke (sémantizácia) tvoria pragmatický aspekt významu:

forčekingový -vá -vé príd. šport. ▶ (v kolektívnych športoch) využívajúci forčeking...

arizátorský -ká -ké príd. ▶ (v období nacizmu) súvisiaci s arizátorom...

Lexikálna pragmatika popri spomínanej situačnej zložke zahŕňa aj **hodnotiacu a citovohodnotiacu zložku**. Hodnotiaca zložka sa zachytáva vo výklade alebo formou spomínaných poznámok v zátvorke:

bezbrehý -há -hé príd. ... **3.** ▶ (s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu) prekračujúci únosnú mieru; syn. prehnaný...

babský -ká -ké príd. ... **5.** hovor. expr. ▶ vyrobený doma, po domácky, domáci, ľudový (často pokladaný za menej hodnotný)...

gadžovský -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s gadžom, bielym (nerómskym) občanom (z pohľadu Róma)...

3.1.2. Výklad pomocou synonyma ako jediného prostriedku opisu významu sa v celom texte SSSJ využíva veľmi zriedkavo a pri výklade adjektívnych lexém sa prakticky nepoužíva vôbec, a to ani pri výklade expresívnych alebo inak príznakových slov. V týchto prípadoch sa synonymá používajú ako podporný výkladový prostriedok popri opise:

báječný -ná -né 2. st. -nejší príd. hovor. expr. ... **2.** ▶ ktorý má najvyššiu mieru akosti, úrovne; obdivuhodne dobrý, výborný, znamenitý; syn. senzačný, ohromný, úžasný...

Štylisticky neutrálne synonymá umiestnené za čiarkou (nie sú vybavené skratkou syn.) majú výkladovú funkciu dokreslenia významu slova a štylisticky rovnocenné synonymá umiestnené za skratkou syn. sa uvádzajú ako alternatívny vyjadrovací prostriedok.

3.1.3. Za výklad pomocou priradenia sa považuje umiestnenie slova v heslovej stati slovotvorne motivujúceho slova (prihniezdovanie) bez opisu významu. Priradenie usúvzťažňuje význam priradeného slova s významom jeho slovotvorného východiska a umožňuje používateľovi, aby si význam doplnil. Tento typ výkladu sa v prípade adjektív používa len pri pravidelne utváraných adjektívnych derivátoch slovenských sídelných názvov umiestnených v samostatnej prílohe:

Blatnica -e ž. obec na strednom Slovensku v Martinskom okrese južne od Martina; **Blatničan** -na pl. N -ia m.; **Blatničanka** -ky -niek ž.; **blatnický** -ká, -ké príd.

3.2. Uplatnenie špecifickej typológie významov

Výklady adjektív svojou štruktúrou odrážajú základné členenie na privlastňovacie a vlastnostné (s ďalším členením na akostné a vzťahové). Spôsob spracovania privlastňovacích adjektív sme komentovali v časti 1.1. a 2.1. V tejto časti sa zameriame na špecifická výkladu **kvalifikačných** (akostných) a **vzťahových adjektív**.

3.2.1. Pri výklade kvalifikačných adjektív sa uplatňujú postupy použité aj v doterajších lexikografických dielach, predovšetkým v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1997). Ide o viaceré modifikácie výrazu **ktorý a majúci**: *ktorý je/nie je nejaký* (napr. v heslách **drsný, čarovný, bezduchý, dostupný, čulý**); *ktorý má/nemá niečo* (napr. v heslách **blondavý, gambatý, brčkavý, dlhý, dvojznačný**); *ktorý možno/ktorý sa dá + príslušné sloveso* (napr. v heslách **čitateľný, dýchatel'ný, diagnostikovatelný, formulovatelný**); *majúci farbu niečoho* (**biely, buravý, červený, fialkový**); *majúci tvar/podobu niečoho* (napr. v heslách **bochníkovitý, čašovitý, cestovitý, drôťovitý**); *majúci charakter niečoho* (napr. v heslách **burleskný, bukolický, deklaratívny, etudový**); *charakteristický pre niekoho* (napr. v heslách **džentlmenský, epigónsky, flákačský, babkovský**). Pri adjektívach, ktoré nie sú súčasťou výrazných lexikálno-gramatických alebo lexikálno-sémantických skupín (takých, ako sú napr. privlastňovacie adjektíva, druhové adjektíva, adjektíva označujúce farbu, podobnosť a iné) sa používajú individuálne výkladové perifrázy (porov. adjektívum **čerstvý** v časti 3.1.1.).

3.2.2. Na výklad deverbatívnych vzťahových adjektív sa používajú perifrázy *slúžiaci na (niečo)* a *určený na (niečo)*:

dolaďovací -cia -cie príd. **1.** ▶ slúžiaci na dolaďovanie (zvuku, obrazu atď.): *d. gombík*; eltech. *d. kondenzátor* nastavujúci elektrické obvody na žiadanú frekvenciu

brúsny -na -ne príd. ▶ slúžiaci na brúsenie, brúsiaci: *b. kotúč, nástroj, papier, prášok; brúsna pasta; brúsne materiály*

bombardovací -cia -cie príd. ▶ určený na bombardovanie, zhadzovanie bômb; používaný pri bombardovaní; súvisiaci s bombardovaním: *bombardovacia stíhačka; b. letecký pluk; navigačný b. systém; Ak letelo nad jeho hlavou bombardovacie lietadlo, pohrozil mu výhražne pästou.* [P. Jaroš]

3.2.3. Po novom sa v slovníku rieši otázka *opisu významu desubstantívnych vzťahových adjektív*. Tieto adjektíva sa v predchádzajúcich slovníkoch vykladali pomocou priradenia k heslu motivujúceho substantíva, v SSSJ sú spracované samostatne. Teoretickým predpokladom a východiskom spracovania desubstantívnych vzťahových adjektív v SSSJ je monografia M. Nábělkovej *Vzťahové adjektíva v slovenčine* (1993).

Pri výklade desubstantívnych vzťahových adjektív sa používa **trojica všeobecných vzťahových perifráz**: *súvisiaci s (niekým/niečím)*, *vzťahujúci sa na (niekoho/niečo)* a *týkajúci sa (niečoho)*. V rámci výkladu sa spravidla používa iba jedna z týchto perifráz, ktorá je v prípade hesiel s dominantným konkrétnym významom doplnená o špecifickejšie výklady (*vyrobený z niečoho, obsahujúci niečo, pripravený z niečoho* a pod.), tzv. **konkretizačné perifrázy**. Uplatnenie jednotlivých všeobecných perifráz závisí od vzťahu, ktorý sa vytvára medzi adjektívom a sémantickým typom ním určovaných substantív.

Najmenej tesný vzťah sa vyjadruje najčastejšie využívanou perifrázou *súvisiaci s (niekým/niečím)*, ktorá sa používa pri výklade adjektív s prevažujúcim významom **objektu, spôsobu, účelu, časového určenia, priestorového určenia, zreteľa**, napr.

golierový -vá -vé príd. ▶ súvisiaci s golierom; používaný na golier: *g. strih; golierová látka, výstuž; golierové gombíky*

V spojení *golierový strih* má adjektívum *golierový* význam objektu vo vzťahu k určujúcemu substantívu *strih* (*strih goliera*; porov. *strihať golier*) a v spojeniach *golierová látka, výstuž, golierové gombíky* realizuje dané adjektívum význam účelu (*látka, výstuž určená na výrobu golierov; gombíky určené na golier*).

V spojeniach s adjektívom *futbalový* sa realizuje podobná kombinácia významov:

futbalový -vá -vé príd. **1.** ▶ súvisiaci s futbalom; určený na futbal, pre futbalistu; slúžiaci futbalu: *f. hráč, brankár, tréner, funkcionár; f. divák, fanúšik; futbalová jedenástka, reprezentácia; f. zväz; f. štadión, dres; futbalová brána, lopta; futbalová remíza; slovenská futbalová liga; futbalová kvalifikácia*

Vo význame adjektíva *družicový* sa ako typický ukazuje význam spôsobu a význam priestorového určenia:

družicový -vá -vé príd. ▶ súvisiaci s družicou, obežnicou, satelitom; vykonávaný pomocou družice al. z družice: *d. systém, výskum; družicová anténa, stanica; družicové spojenie; d. príjem, prenos; družicové merania, snímky, zábery; d. teleskop* umiestnený na družici; *družicové vysielanie* televízne vysielanie pomocou telekomunikačnej družice

Významy časového a priestorového určenia sú typické pre adjektíva utvorené od substantív, ktoré majú vo svojom význame príslušné sémy:

denný -ná -né príd. **2.** ▶ súvisiaci s dňom, časom od rána do večera; op. nočný, večerný: *denné svetlo; denná páľava; denné teploty vzduchu; denné mrazy; denná služba*

cintorínsky -ka, -ke, **cintorínový** -vá -vé príd. ▶ súvisiaci s cintorínom, miestom na pochovávanie mŕtvych; nachádzajúci sa na cintoríne; patriaci k cintorínu: *c. poriadok; c. múr; plot; c. kostol, kríž; cintorínska komora, chladnička, márnica*

Do úvahy sa berie aj polymotivačnosť adjektív typu **biologický** (súvisiaci s *biológiou, s biológom*). Perifráza rozšírená o názov odborníka sa neuvádza pravidelne pri všetkých adjektívach tohto typu (napriek potenciálnosti druhej zložky výkladu), ale aj tu sa autori opierali o doloženosť tohto významového odtienku v reálnych kontextoch.

Perifráza **vzťahujúci sa na (niekoho/niečo)** v rámci gramatických opisov naznačuje vzťahovosť adjektíva ako morfológického typu, ale v rámci slovníkového výkladu slúži na vyjadrenie tesnejších vzťahov (vrátane vzťahu totožnosti) medzi entitou ležiacou v základe významu adjektívneho pomenovania a entitou pomenúvanou určitým substantívom. V princípe možno povedať, že adjektívum vo vzťahu k predmetu označenému substantívom realizuje význam **subjektu, príslušnosti, zloženia, pôvodu, časti/súčasti, alebo totožnosti**. Perifráza **vzťahujúci sa na (niekoho/niečo)** sa používa vtedy, ak adjektívum v prevažnej časti typických ilustračných spojení realizuje niektorý z uvedených významov. Nižšie uvádzame ukážky hesiel s touto perifrázou:

banícky -ka -ke príd. **1.** ▶ vzťahujúci sa na baníkov; patriaci baníkom; súvisiaci s baníkmi: *b. stav; b. fortiel; b. štrajk; b. kabát; slávnostný b. odev; banícka prilba; banícka práca, drina; banícka rodina; banícke zvyky; Štyria muži v baníckych uniformách niesli truhlu, za ňou kráčal farár a Karol vedľa neho.* [LT 1998]

gulometný -ná -né príd. ▶ vzťahujúci sa na gulomet: *gulometná paľba, dávka z gulometu; g. pás* pás na náboje do gulometu

drozdí L -dom -dia -die príd. ▶ vzťahujúci sa na drozda; patriaci, vlastný drozdovi: *d. zobák; d. spev, hvizd; drozdie mláďa, hniezdo*

aragonitový [-n-] -vá -vé príd. miner. ▶ vzťahujúci sa na aragonit; tvorený aragonitom: *a. krasový útvar; Ochtinská aragonitová jaskyňa patrí medzi svetové rarity*

broskyňový -vá -vé príd. **1.** ► vzťahujúci sa na broskyňu, ovocný strom: *b. semenáč; b. sad; broskyňové drevo; Len pred chvíľou rozvité ružové broskyňové kvety ovisli i s konármi a zmenili farbu na hrdzavočervenú.* [H. Zelinová]; zool. *voška broskyňová*

dvorový -vá -vé príd. ► vzťahujúci sa na dvor, priestranstvo pri dome; patriaci k dvoru; syn. dvorný: *d. areál fabriky, školy; d. vchod; dvorové dvere, vráta; dvorová časť domu; Vyšiel na dvorový balkón.* [J. Bodenek]

acetónový -vá -vé príd. ► vzťahujúci sa na acetón; obsahujúci acetón: *a. zápach; acetónové pary; a. odlakovač; acetónové farby, rozpúšťadlá*

búrkový -vá -vé príd. ► vzťahujúci sa na búрку, atmosférický jav sprevádzaný bleskami a hromami: *b. mrak, dážď; búrkové obdobie; búrková činnosť; dýchať vlhký b. vzduch*

Perifráza **týkajúci sa (niečoho)** sa pri výklade používa vtedy, ak je v základe pomenovania adjektíva vnútorný predmet/obsah, ktorý smeruje na externý predmet (svojím obsahom ho zasahuje, dotýka sa ho); kolokáty týchto adjektív sú substantíva pomenujúce výsledok intelektuálnej činnosti:

dekapitalizačný [d-] -ná -né príd. ekon. ► týkajúci sa dekapitalizácie: *dekapitalizačné opatrenia*

emisný -ná -né príd. ... **3.** environ. ► týkajúci sa emisie škodlivých látok do ovzdušia, vody, pôdy: *emisné normy, predpisy, kontroly; prekročenie emisného limitu*

bonusový -vá -vé príd. ... **2.** ► týkajúci sa zľavy na poistnom za bezškodový priebeh poistenia: *b. systém poistenia*

Perifráza **týkajúci sa (niečoho)** sa používa aj vtedy, ak význam adjektíva zdôrazňuje úplnosť objektu obsiahnutého v základe pomenovania:

celoarmádny -na -ne príd. ► týkajúci sa celej armády; prebiehajúci v rámci celej armády: *c. denník; c. hudobný, folklórny festival; celoarmádna súťaž; celoarmádne cvičenie; c. zbor s pôsobnosťou pre celú armádu*

celodielský -ká -ké príd. ► týkajúci sa celej dielne: *celodielská porada; celodielské zhromaždenie*

generálny¹ [-n-] -na -ne príd. (lat.) **1.** ► týkajúci sa všetkých, všetkého; zahrnujúci všetko do podrobností; syn. všeobecný, úplný, celkový: *g. štrajk zasahujúci celú krajinu al. väčšiu priemyselnú oblasť; g. dodávateľ stavby dodávajúci investorovi celú stavbu; generálna oprava*

anglo-americký -ká -ké príd. (VM) neofic. ► týkajúci sa Veľkej Británie a USA, anglický a americký: *anglo-americká misia; anglo-americké právo; anglo-americká hudobná produkcia*

Pri viacvýznamových adjektívach môže byť **jeden význam** opísaný pomocou **všeobecnej perifrázy** a **ostatné** pomocou **konkretizačných**:

fľaškový, fľašový -vá -vé príd. **1.** ▶ súvisiaci s fľaškou, s fľašou: *fľašková, fľašová farba; fľaškové linky; ostré úlomky hrubého fľašového skla*; vin. *fľašová zrelosť vína* optimálna zrelosť vína, časovo rozdielna pri jednotlivých odrodových vínach **2.** ▶ predávaný vo fľaškách, vo fľašiach: *fľašové, fľaškové pivo; mať rád fľaškové, fľašové mlieko; kúpiť fľaškové víno; predávať sudovú a fľašovú malinovku* [Vě 1983] **3.** ▶ používaný na fľašky, na fľaše: *f. cumel; fľašová kefa* na čistenie fliaš; *korkové fľaškové, fľašové zátky*

grajciarový -vá -vé príd. **1.** ▶ súvisiaci s grajciarom, peňažnou jednotkou a platidlom v Rakúsku: *grajciarová mena; grajciarové mince* **2.** ▶ majúci hodnotu grajciara; stojaci grajciar: *grajciarové noviny; grajciarové dary ľudu* [Slovensko I] **3.** hovor. zastar. ▶ majúci malú, nízku hodnotu, halierový: *g. román; grajciarové výdavky, hodnoty*

Prípady **nepoužitia všeobecných výkladových perifráz** v adjektívnom hesle súvisia s významovou štruktúrou adjektíva, ktorá je často manifestovaná aj špecifickou slovtvornou štruktúrou.

Jednou z takýchto lexikálno-sémantických skupín sú adjektíva s **významom zloženia**.

V rámci nich možno vyčleniť podskupinu adjektívnych kompozít s číslovkou. Typickými výkladovými perifrázami používanými v týchto heslách sú spojenia *majúci (niečo)* a *skladajúci sa z (niečoho)*:

dvojpľášťový -vá -vé príd. ▶ majúci dva vonkajšie obaly, dva plášte: *d. stan*; tech. *d. kábel; dvojpľášťová nádrž; dvojpľášťové potrubie*

dvanásťhlavý -vá -vé príd. rozpráv. ▶ majúci dvanásť hláv: *d. drak, šarkan*

dvojetážový -vá -vé príd. ▶ skladajúci sa z dvoch úrovní, stupňov, vrstiev a pod. nad sebou: stav. *d. dom* dvojpodlažný; *dvojetážová závodná hala* majúca dve podlažia; tech. *d. stroj* majúci dve oddelenia nad sebou; les. *d. porast, prales* majúci dve úrovne

dvestočlenný -ná -né príd. ▶ skladajúci sa z dvesto členov, majúci dvesto členov: *d. parlament, kolektív, spevácky zbor; dvestočlenná organizácia*

Druhú podskupinu v rámci adjektív s významom zloženia tvoria adjektívne kompozitá s prefixoidom *celo-*. V tomto prípade sa používa typizovaná perifráza *celý z (čoho)*:

celopapierový -vá -vé príd. ▶ celý z papiera: *c. zakladač, obal*; *c. (detský) nábytok; celopapierové hračky*

celoplátenný -ná -né príd. ▶ celý z plátna: *celoplátenná väzba (knihy)*

Tretou podskupinou adjektív s významom zloženia sú desubstantívne lexémy, ktorých motivantom je konkrétny stavebný alebo technický materiál, textília, prípadne kožušina. V týchto prípadoch sa využívajú výkladové spojenia *urobený z (niečoho)*, *ušitý/zhotovený z (niečoho)*, *vyrobený z (niečoho)*:

gypsový -vá -vé príd. hovor. ▶ urobený z gypsu, sadrový: *g. obväz; gypsová busta, soška, figurína; gypsová maska; gypsové odliatky; gypsové plakety* [P. Karvaš]

● fraz. *gypsová hlava* hlúpy človek

drevoplastový -vá -vé príd. ▶ vyrobený z drevoplastu: *d. laminát*

džínsový -vá -vé príd. ▶ urobený, ušitý z džínsovinu: *dž. kostým; džínsová košela, bunda; džínsové oblečenie; dž. obchod s výrobkami z džínsovinu; džínsová móda*; pren. *džínsová generácia* mládež nosiaca džínsy

bizamový -vá -vé príd. ▶ vyrobený, ušitý z bizamu: *hnedý b. kožuch*

Žiada sa pripomenúť, že takto sú spravidla spracované tie adjektíva, pri ktorých doložené spojenia obsahujú len pomenovania výrobkov. Je však zrejmé, že napriek jednotypovým dokladom, podmieňujúcim uprednostnenie konkretizačnej perifrázy, nikdy nemožno vylúčiť realizáciu všeobecného vzťahového významu. Iné adjektívne heslá z tejto skupiny obsahujú súčasne všeobecnú aj konkretizačnú perifrázu:

flaušový -vá -vé príd. ▶ ušitý z flaušu; vzťahujúci sa na flauš: *teplý f. kabát; pánske flaušové nohavice; dámske flaušové palety; hrubá flaušová látka; flaušová deka*

Skupinu **adjektív s významom miery** tvoria lexémy, ktorých motivantom je merná jednotka alebo adjektívne kompozitá s číslovkou. Pri ich výklade sa spravidla používajú výrazy *majúci (niečo), merajúci (tolko), vážiaci (tolko)*:

decový [d-] -vá -vé príd. hovor. ▶ majúci objem jedného decilitra; do ktorého sa zmestí deciliter tekutiny: *decová fľaštička; zdvihol d. pohár s pálenkou*

árový -vá -vé príd. ▶ majúci plochu, plošný obsah jedného áru: *aj na árovej záhrade sa narobil*

desaťkilový -vá -vé príd. hovor. ▶ vážiaci desať kilogramov, desaťkilogramový: *desaťkilová debna; desaťkilové kladivo, závažie; desaťkilové vrečko múky; desaťkilová šťuka skončila na grile*

desaťcentimetrový [t-] -vá -vé príd. ▶ merajúci desať centimetrov: *d. klinec; d. podpätok; desaťcentimetrová jazva; desaťcentimetrová vrstva snehu, piesku, hliny; desaťcentimetrové trhliny na ceste, na poli*

Adjektíva s významom časti/súčasti realizovanej negatívne sa vykladajú pomocou výrazov *nemajúci (niečo), ktorý nemá (niečo), neobsahujúci (niečo)*:

bezkrídly -la -le príd. ▶ nemajúci krídla; ktorý je bez krídel; op. krídlatý: *b. hmyz; bezkrídle vošky, šváby; bezkrídle vtáky*; zool. *ucholak b. Chelidurella acanthopygia* chrobák

bezodtokový -vá -vé príd. ▶ ktorý nemá odtok; ktorý je bez odtoku: *b. kanál; bezodtokové jazero; bezodtokové priepasti; Hala je vybavená bezodtokovými havarijnými nádržami.* [Pt 2000]; geogr. *bezodtoková oblasť* časť zemského povrchu, z ktorého voda neodteká do svetových morí

bezvaječný -ná -né príd. potrav. ▶ neobsahujúci vajce, vajcia al. vaječnú zmes; ktorý je bez vajec: *bezvaječné cestoviny; bezvaječná majonéza; b. recept*

Pri mnohých vzťahových adjektívach sa poukazuje na sformovaný alebo formujúci sa kvalifikačný význam (**doktrinársky, funkcionársky, futbalistický; bernolákovský, čapkovský**). V závislosti od stupňa lexikalizácie sa uvádza ako významový odtienok alebo samostatný význam. Výklad tohto významu varíruje v závislosti od toho, či odráža aspekt charakteristickej vlastnosti (*charakteristický, príznačný, typický pre niekoho, vlastný niekomu/niečomu*), alebo aspekt podobnosti (*podobný, taký ako, pripomínajúci*). Pri adjektívach so vzťahovými aj kvalifikačnými významami sa ako indikátor kvalifikačných významov uvádza stupňovateľnosť (podrobnejšie sa tejto problematike venuje M. Nábělková v štúdiu uverejnenej v tomto zborníku).

4. Záver

V rámci koncepcie Slovníka súčasného slovenského jazyka sa spracovaniu adjektív venovala primeraná pozornosť. Problematika, ktorá sa týkala všetkých plnovýznamových slovných druhov, sa ďalej rozpracúvala s prihliadnutím na špecifiká adjektív v oblasti variantnosti, gramatických údajov, spájateľnosti a výkladu významu. Hniezdovanie desubstantívnych vzťahových adjektív, ktoré sa uplatňovalo v doterajších lexikografických príručkách, bolo v SSSJ nahradené ich spracovaním v samostatných heslách. Toto koncepčné rozhodnutie vyvolalo potrebu vypracovať systematiku typových výkladov tejto kategórie adjektív. Uplatnenie jednotlivých výkladových perifráz závisí od sémantického typu adjektív, ako aj od vzťahu, ktorý sa vytvára medzi adjektívom a sémantickým typom ním určených substantív.

Literatúra

- HORVÁTH, Pavol: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk v slovenčine. In: Slovenská archivistika, roč. 15, 1980, č. 2, s. 199–211.
- KRÁTKY slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 3., doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov.) Bratislava: Veda 1993. 208 s.
- PRAVIDLÁ slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 2., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda 1998. 590 s.
- SLOVNÍK súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda. 1134 s.